

Eugeniusz Moczuk¹

Grzegorz Ostasz²

Świadomość historyczna studentów Politechniki Rzeszowskiej na temat najważniejszych dla Polski wydarzeń XX wieku

Streszczenie

Świadomość historyczna jest zjawiskiem włączania przeszłości do aktualnej świadomości społecznej. Będąc sumą wyobrażeń o przeszłości i sposobem myślenia o niej, jest także świadomością istnienia przeszłości, teraźniejszości i przyszłości oraz poczuciem posiadania własnej, niepowtarzalnej i przynależnej tylko danemu społeczeństwu historii. W niniejszym opracowaniu zawarto wyniki badań dotyczących analizy świadomości historycznej respondentów na temat wydarzeń historycznych z ostatnich 100 lat, które były najważniejsze dla historii Polski i szczególnie utkwiły w świadomości badanych. Badania pokazują, że świadomość historyczna respondentów jest na dosyć niskim poziomie, a wybory dotyczące wydarzeń z przeszłości Polski warunkowane są medialną kampanią związaną z rocznicą odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 r.

Słowa kluczowe: świadomość historyczna, badania socjologiczne, historia, socjologia

Wprowadzenie do tematyki

Rozpoczynając analizę zagadnienia świadomości historycznej, należy zwrócić uwagę na dwie kwestie stanowiące „oś” niniejszych refleksji. Pierwsza z nich to definicja świadomości historycznej, a druga to ujmo-

¹ Dr hab. Eugeniusz Moczuk, prof. PRz, Katedra Nauk Humanistycznych i Społecznych, Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, e-mail: e.moczuk@prz.edu.pl, nr ORCID: 0000-0002-5447-6966.

² Prof. dr hab. Grzegorz Ostasz, Katedra Nauk Humanistycznych i Społecznych, Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, e-mail: gost@prz.edu.pl, nr ORCID: 0000-0002-7785-9302.

wanie tego zagadnienia zarówno z punktu widzenia podejścia historycznego, jak i podejścia socjologicznego.

Tematem opracowania jest analiza świadomości historycznej studentów kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej, a podstawą tej analizy jest zoperacjonalizowane określenie świadomości historycznej w ujęciu Barbary Szackiej. Autorka ta wskazuje, że świadomość historyczna jest to zjawisko włączania przeszłości do aktualnej świadomości społecznej, jest też zatem sumą wyobrażeń o przeszłości i sposobem myślenia o niej. Buduje ją świadomość linearności czasu i tego, że teraźniejszość mieści się między przeszłością a przyszłością. Świadomość historyczna jest poczuciem posiadania własnej historii, która jest niepowtarzalna i przynależna tylko danemu społeczeństwu (Szacka 1977: 3).

Jak widać, świadomość historyczna jest współczesnym myśleniem osób (z danego pokolenia) o przeszłości, jak i o tym, co się w określonej przeszłości zdarzyło. Tym samym ma charakter przeszłości pamiętanej, jest wyobrażeniem o przeszłości, ale także myśleniem o przeszłości jako pewnym wymiarze czasowym. Można przyjąć, że świadomość historyczna jest świadomością istnienia przeszłości (na tle teraźniejszości i przyszłości) i jest związana z posiadaniem własnej, niepowtarzalnej i przynależnej tylko danemu społeczeństwu historii. W tym wymiarze zagadnienie to zostało zoperacjonalizowane w niniejszym opracowaniu. Tak też prowadzona została analiza zagadnienia w badanej populacji i w takim układzie są prezentowane wnioski z badań.

Jak wskazuje Piotr Witek, „klasyczna konceptualizacja historii przebiega dwutorowo. W pierwszym rzędzie historia bywa konceptualizowana w perspektywie ontologicznej jako «*res gestae*», a więc jako dzieje. W drugim rzędzie historia jest konceptualizowana w wymiarze epistemologicznym i estetycznym jako historia «*rerum gestarum*», a więc relacja o dziejach” (Witek 2011: 83). Funkcjonują zatem dwa równoległe ujęcia historii, w jednym nurcie istnieją dzieje, a więc czyny już dokonane, a w drugim nurcie – historyczne relacje o przeszłości. Inaczej mówiąc, historyk nie dokonuje swych analiz w oderwaniu od czasów, które bierze pod uwagę, jednak stara się unikać przy tym odniesień do teraźniejszości. Dlatego też jego historia ma charakter *res gestae*, będącym opisem dziejów, przeszłości, w postaci czynów dokonanych, sławnych, bohaterskich, złych i tchórzliwych, ale zawsze jest to spojrzenie wstecz. Istnieje też historia o charakterze *rerum gestarum*, historiografia, będąca relacją o przeszłości, jednak wykorzystującą to, co o niej pisali ci, którzy sięgali wstecz pamięcią albo wsłuchiwali się w opowieści swych przodków, szczególnie w czasach, gdy nie było możliwości zapisywania na bieżąco tego, co

się działo na oczach świadków wydarzeń tamtych czasów. I nie była to „czysta” interpretacja faktów, ale relacja z faktów, po części zmodyfikowana do oczekiwań odbiorców, po części będąca nieświadomym interpretowaniem faktów, a po części zniekształcona własną niepamięcią czy wręcz intencjonalnym przekłamaniem faktów. Dalej ten sam autor dodaje, że:

o ile pierwsza jawi się jako w pewnym sensie skonkretyzowana przeszła rzeczywistość społeczna, o tyle druga, będąc relacją o owej rzeczywistości, pojmowana jest najczęściej jako opowieść historyczna będąca wytworem określonych praktyk społecznych. W zależności od układu odniesienia, relacje pomiędzy historią pojmowaną jako dzieje a historią pojmowaną jako opowieść historyczna mają różnoraki charakter. W ramach paradygmatu obiektywistycznego dominuje pogląd (...), że dzieje jawią się jako istniejąca niezależnie od opowieści historycznej i generującej ją praktyki społecznej rzeczywistość, którą ta, w bardziej lub mniej prawdziwy, obiektywny i realistyczny sposób odzwierciedla. Uzyskana w ten sposób wiedza o społeczeństwach żyjących w przeszłości jest neutralna i cieszy się przywilejem bycia w relacji korespondencji z dziejami, co oznacza, że o jej kształcie i prawdziwości decyduje przeszłość, ślady przeszłości, do której się ją odnosi. W ramach paradygmatu konstruktywistycznego, (...) uważa się, że status ontyczny i kształt dziejów wyznaczany jest przez praktyki społeczne i wytwarzane przez nie opowieści historyczne, co oznacza, że są one strategiami konstruowania historycznych światów możliwych w wymiarze poznawczym, estetycznym i etycznym. Uzyskana tu wiedza o przeszłych społecznościach jest efektem różnorodnych praktyk badawczych oraz celebrowanych pamięć. Jako taka jest wytworem relacji międzyludzkich oraz interakcji społecznych, ma charakter ideologiczny, etyczny oraz estetyczny i bardziej sprzyja zaspokajaniu jednych interesów i potrzeb niż innych (Witek 2011: 83–84).

Na gruncie socjologii istnieje odmienna metodologia analizy przeszłości. Według Andrzeja Szpocińskiego „o ile historyk zajmujący się historią historiografii może ewentualnie pominąć kwestie społecznych uwarunkowań poznania historycznego, to badacz zjawisk potocznej pamięci przeszłości zobowiązany jest zawsze sprecyzować, czyją pamięcią, jakich grup, klas lub warstw społecznych będzie się zajmował” (Szpociński 1989: 4). Dyskusyjna jest zatem kwestia pamięci i jej odpowiedniej percepcji społecznej. Istnieje przy tym spora liczba określeń wskazujących na istnienie różnych pamięci, co wynika z tego, że zajmuje się nimi wielu naukowców z różnych dziedzin wiedzy, którzy tworzą własne siatki pojęciowe zarówno na gruncie historii, socjologii, antropologii kulturowej, jak i politologii czy prawa. Uniemożliwia to niekiedy porównywanie ich ze sobą, sprawiając, że trudno jest analizować te kwestie za pomocą jednej, wystandaryzowanej terminologii.

Przyjmując, że jednym ze składników podłoża historycznego jest świadomość historyczna, można wskazać, że jest to pojęcie, którego

treść pozostaje w ścisłym związku z fazą rozwojową kultury i struktury społecznej. Składa się ono z: a) pamięci przeszłości, kształtującej się drogą ustnego przekazywania wiedzy o sprawach minionych przez generacje ustępujące pokoleniom wchodzącym w życie, b) świadomego budowania wiedzy o przeszłości w postaci gromadzenia wszelkich źródeł ilustrujących przeszłość, publikowanie ich i opracowywanie, c) zasobu wiedzy historycznej związanego z klasami, warstwami, kategoriami zawodowymi, ugrupowaniami regionalnymi danego narodu, podlegającymi zmianom w czasie i przestrzeni, d) oceną przez żyjące pokolenia własnej przeszłości, podlegającą również przeobrażeniom (Kwiatkowski 2008: 10–11).

Nie jest to zagadnienie jednorodne w swej istocie. Jak pisze Paweł Ciołkiewicz:

kontrowersja dotyczy różnic między określeniami „pamięć zbiorowa” a „świadomość historyczna”, co wynika z różnic między dwoma podejściami do przeszłości, reprezentowanymi przez socjologów i historyków. Według socjologów istnieją co najmniej dwa powody stosowania określenia „pamięć zbiorowa” zamiast „świadomość historyczna”. Jest to przekonanie, że pojęcie „świadomość historyczna” można odbierać w dwóch znaczeniach, jako: a) przeciwieństwo świadomości mitycznej, odnoszącej się do pewnych umiejętności sytuowania zdarzeń na osi linearnego czasu, w którym teraźniejszość jest między przeszłością a przyszłością, b) traktowania świadomości historycznej jako formy uświadamiania i wyobrażania sobie przeszłości w teraźniejszości, a także jako wiedzę o przeszłości. A ponadto, że pojęcie „świadomość historyczna” związane jest z jej utożsamieniem z prawidłową wiedzą o przeszłości, co oznacza, że należałoby wskazać, kto miałby określać „poprawną” wersję przeszłości (Ciołkiewicz 2012: 20–21).

Według Adama Suchońskiego zaś:

opublikowane dotychczas przez socjologów wyniki badań nad świadomością historyczną społeczeństwa (w tym także młodzieży) mają z punktu widzenia potrzeb dydaktyki historii wartość ograniczoną. Socjologów interesują głównie rezultaty edukacji historycznej. O samym procesie nauczania i uczenia się historii wypowiadają się niechętnie, ponieważ nie czują się w tej dziedzinie dostatecznie kompetentni. Dlatego też w badaniach prowadzonych przez socjologów pomija się tak istotne zagadnienia, jak: określenie czynników kształtujących świadomość historyczną, ustalenie efektywności różnych środków przekazu w procesie kształtowania świadomości historycznej (Suchoński 1989: 84–85).

Takie ujmowanie tej problematyki prowokuje kolejne pytania: jaka jest ta przeszłość, czy bardziej historyczna, czy też bardziej socjologiczna. Podobne pytanie można zadać w odniesieniu do kwestii świadomości historycznej: czy bardziej jest „przynależna” do historii, czy socjologii. Wydaje się, że uprawomocniona jest teza, że zagadnienia świadomości

historycznej są problemem z „pogranicza” obu tych nauk, tym bardziej że składowymi świadomości historycznej są zarówno kwestie czasu, jego zakresu przestrzennego, jak i zakresu instytucjonalnego. A zatem świadomość historyczna ma charakter wertykalny, związany ze stosunkiem do przeszłości; charakter horyzontalny, związany z jego zakresem terytorialnym oraz charakter emocjonalny, związany z tym, kto daną przeszłość interpretuje, albo z jakich źródeł pochodzi. Schemat taki należy więc uznać za na tyle ważny, aby dokonując analizy świadomości historycznej, brać pod uwagę właśnie te trzy elementy. Jeśli spojrzeć się na „pamięć” jako na alternatywę dla „świadomości historycznej”, to warto zastanowić się, czym ma być to zjawisko. Pamięć to świadomość trwania w czasie danej zbiorowości, a także zespół wyobrażeń o jej przeszłości, jak również wszystkie postacie i wydarzenia z przeszłości, których znajomość uważana jest za warunek pełnego uczestnictwa i które są w najrozmaitszy sposób upamiętnione, oraz formy tego upamiętnienia (Ciołkiewicz 2012: 22).

Świadomość historyczna w dyskursie naukowym

Definicji świadomości historycznych jest tak wiele, jak wielu jest badaczy tego zagadnienia. Z uwagi jednak na ograniczenia edycyjne przytoczenie tylko samych definicji „pochłonęłoby” dużą część niniejszego artykułu, w związku z tym zaprezentowane one zostaną w innym opracowaniu (Moczuk 2023).

Zagadnienia świadomości historycznych wchodzą w skład szeroko rozumianych zagadnień świadomości jednostkowej i społecznej³. Dokonując analizy wykładni zagadnień świadomości historycznej z punktu widzenia polskiej historii, Joanna Filipowicz prezentuje kilka ujęć tego zagadnienia, a w tym (Filipowicz 2002: 23–26):

- a) po pierwsze, badania Marcellego Handelsmana z początków XX wieku (1882–1945) na temat wpływu teraźniejszości na sposób widzenia przeszłości, które pokazały, że każde pokolenie ma swój własny stosunek do tych zagadnień, swoje zasadnicze zainteresowania naukowe narzucone przez współczesną rzeczywistość życia i swój własny sposób pa-

³ Więcej na ten temat: D. Chalmers, *Świadomy umysł*, PWN, Warszawa 2010; A. Karnat-Napieracz, *Tożsamość, czyli świadomość redivivus*, Oficyna Wydawnicza AFM i Wydawnictwo Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2009; W.S. Robinson, *Understanding Phenomenal Consciousness*, Cambridge University Press, Cambridge 2009; D. Rosenthal, *Consciousness and Mind*, Oxford University Press, Oxford 2005.

- trzenia na to. Każdemu pokoleniu rzeczywistość współczesna narzuca inny stosunek do przeszłości i podsuwa podstawy do odmiennej syntezy. Handelsman podzielił trwanie przeszłości w teraźniejszości na przeszłość zobiektywizowaną oraz niezobiektywizowaną, do tej pierwszej zaliczając przedmioty materialne, które dotrwały z dawnych czasów, oraz język, a do drugiej zawartość pamięci ludzkiej⁴;
- b) po wtóre, Jerzy Topolski (1928–1998) określił świadomość historyczną jako funkcjonujący w toku ludzkiego działania (zarówno indywidualnego jak i społecznego) zasób wiedzy i system ocen dotyczących przeszłości społeczeństwa. Wiedza jako element świadomości historycznej obejmuje przekonania dotyczące realności i znaczenia faktów historycznych oraz związków między nimi. Źródła, rodzaj oraz jakość tej wiedzy mogą być różnego rodzaju. Może to być wiedza potoczna, nagromadzona w oparciu o własne doświadczenia, może też pochodzić ze źródeł naukowych lub być spekulatywna, irracjonalna (np. mity i legendy). Drugi element świadomości historycznej wypływa z określonej wiedzy o przeszłości i jest zbiorem jej ocen. Świadomość historyczna jest dynamicznym i stopniowalnym zjawiskiem pojawiającym się na pewnym etapie rozwoju ludzkości, kiedy nauczono się myślenia historycznego. Tradycja jest prymitywną formą świadomości historycznej. Brak w niej refleksji z oddalenia i krytycznego spojrzenia na własne dzieje. Świadomość historyczna jest więc pojęciem szerszym od tradycji. Istota tej drugiej tkwi w emocjonalnym przeżywaniu własnych dziejów oraz żywiołowym przekazywaniu z pokolenia na pokolenie dóbr kulturowych⁵;
- c) po trzecie, według Jana Pomorskiego (ur. 1954) świadomość historyczna składa się z trzech komponentów. Pierwszym jest wymiar konkretnie historyczny, czyli wiadomości i przekonania odnoszące się do konkretnych faktów historycznych. Drugi to wymiar dziejotwórczy, jest to świadomość tego, w jaki sposób historia jest wytwarzana poprzez działania ludzkie. Trzeci wymiar, aksjologiczny, jest związany z wartościowaniem poszczególnych kategorii historycznych. Świadomość historyczna jest niejako swoistą mieszaniną, tygłem, w którym obok wiedzy o przeszłości opartej na naukowych podstawach funkcjonują potoczne wyobrażenia o niej kształtowane przez sztukę, literaturę, film czy telewizję, a także to, co bywa określane jako doświadczenie historyczne współ-

⁴ Więcej na ten temat: M. Handelsman, *Historyka*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2010 (reprint oryginału z 1928 r.).

⁵ Więcej na ten temat: J. Topolski (red.), *Studia nad świadomością historyczną Polaków*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1994; J. Topolski (red.), *Świadomość historyczna Polaków. Problemy i metody badawcze*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1981.

czesnych wyniesione z doświadczenia zmienności w toku swego życia oraz tradycja, czyli pamięć zbiorowa przekazywana z pokolenia na pokolenie⁶;

- d) po czwarte, Kazimierz Bartkiewicz (1930–2002) wyróżnił trzy typy świadomości historycznej, pierwszy opierający się na naukowej wizji przeszłości, drugi na ideologii, a trzeci na tradycji. Formy te są powiązane z innymi elementami świadomości społecznej, w szczególności zaś ze świadomością narodową. Przedmiotem świadomości historycznej są w większości dzieje własnego społeczeństwa⁷.
- e) po piąte, dla Andrzeja F. Grabskiego (1934–2000) świadomością historyczną są wszelkie sposoby wyrażania historycznych treści, od najbardziej prymitywnych symboli, przez sztukę o tematyce historycznej, po mniej lub bardziej rozbudowane doktryny historyczne, elementy historyczne wszelkich ideologii, teorii społecznych, obyczajowości, mody, czyli wszystko, co jako wyraz historycznego myślenia stanowi komponenty kultury. Model ten składa się z trzech elementów. Pierwszy komponent to krąg procesów i zjawisk związanych z kształtowaniem się wyobrażeń historycznych i postaw w stosunku do przeszłości (począwszy od najbardziej prymitywnych form myślenia historycznego, takich jak mity, legendy, tradycja, skończywszy na formach rozwiniętych i stenograficznych). Drugi element modelu stanowią zjawiska związane z transmisją treści historycznych i postaw wobec historii. Są to wszelkie formy edukacji historycznej, zarówno dojrzałe, naukowe, jak i prymitywne, np. tradycja oralna. Trzeci komponent to świadomość historyczna w ścisłym znaczeniu tego słowa, czyli wyobrażenia o przeszłości oraz związane z nimi wartościowanie⁸;
- f) po szóste, Jerzy Maternicki (ur. 1935) określa świadomość historyczną jako kompleks wyobrażeń o przeszłości wraz z towarzyszącym tym wyobrażeniom systemem wartości. Świadomość ta obejmuje jedynie wyobrażenia żywe, to znaczy mające bezpośredni związek z sytuacją

⁶ Więcej na ten temat: J. Pomorski, *O obiegowym i teoretycznym pojmowaniu kategorii „świadomość historyczna”* [w:] *Świadomość historyczna jako przedmiot badań historycznych, socjologicznych i historyczno-dydaktycznych*, red. J. Maternicki, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa 1985; J. Pomorski, *Spoglądając w przeszłość. Studia i szkice metahistoryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017.

⁷ Więcej na ten temat: K. Bartkiewicz, *Obraz dziejów ojczystych w świadomości Polaków doby Oświecenia* [w:] *Świadomość historyczna Polaków. Problemy i metody badawcze*, red. J. Topolski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1981, s. 309–342.

⁸ Więcej na ten temat: A.F. Grabski, *O problemach badania struktury i dynamiki świadomości historycznej* [w:] *Świadomość historyczna Polaków. Problemy i metody badawcze*, red. J. Topolski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1981.

społeczną danej zbiorowości, z akceptowanym przez nią systemem wartości, a także wizją przyszłości. Chodzi więc tylko o te treści historyczne, które stanowią żywy składnik świadomości społecznej, wpływając na postawy społeczne i polityczne ludzi. Świadomość historyczna jest zjawiskiem wielowarstwowym. Składa się z warstwy faktograficznej (zewewnętrznej), czyli wyobrażeń o konkretnych wydarzeniach i postaciach historycznych (ewentualnie quasi-historycznych w przypadku świadomości zmitologizowanej). Drugi składnik to sfera sądów ogólnych dotyczących całokształtu dziejów własnej wspólnoty i wyrażający je podstawowy system wartości. Kolejny to własna historiozofia, czyli zespół wyobrażeń o stawianiu się dziejów i ich mechanizmach⁹;

- g) po siódme, Roman Heck (1924–1979) na potrzeby swoich badań nad świadomością historyczną, definiował to zjawisko jako zasób pojęć i wiadomości historycznych oraz związanych z nimi nastawień psychicznych funkcjonujących w badanym środowisku¹⁰,
- h) po ósme, Franciszek Hawranek (1919–1981) określił świadomość historyczną jako odbicie poglądów społecznych związanych z przeszłością społeczeństwa, z jego pochodzeniem i dziejami. Są to poglądy obejmujące dzieje kultury materialnej i duchowej, religii, walki klasowej i narodowej, rolę jednostki i historii, mechanizm dziejów, kwestie języka i literatury¹¹,
- i) po dziewiąte, dla Janusza Rulki (1936–2016) świadomość historyczna to zjawiska związane z włączaniem przeszłości do aktualnej świadomości społecznej, to suma wyobrażeń o przeszłości albo sposób myślenia o niej. Suma informacji, wyobrażeń, opinii, poglądów, w tym mitów i stereotypów, wartości i symboli oraz sposób myślenia o przeszłości, a także zachowań i czynności z tego wynikających¹².

Dokonując natomiast analizy wykładni świadomości historycznej z punktu widzenia socjologii, Nina Assorodobraj-Kula uważa, że świa-

⁹ Więcej na ten temat: J. Maternicki, *Historia – kultura historyczna – świadomość historyczna*, „Wiadomości Historyczne” 1984, nr 5–6.

¹⁰ Więcej na ten temat: R. Heck, *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach, Słowacji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978.

¹¹ Więcej na ten temat: F. Hawranek, *Rola świadomości historycznej w procesach integracji* [w:] *Funkcje świadomości historycznej i efekty polityki oświatowej w procesach integracji. Materiały sesji naukowej z 26.V.1972 r.*, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1974.

¹² Więcej na ten temat: J. Rulka, *Świadomość historyczna młodzieży szkolnej* [w:] *Pamiętnik XII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, red. S.K. Kuczyński, Polskie Towarzystwo Historyczne, Katowice 1979; J. Rulka, *Świadomość historyczna młodzieży szkolnej*, „Edukacja Polityczna” 1984, nr 4–5, s. 179–188.

domość historyczna składa się z trzech elementów (Assorodobraj-Kula 1995: 867–869):

- a) ze struktury czasu historycznego, co oznacza, że czas historyczny nie jest wielkością fizyczną, konwencjonalną, gdyż poszczególne odcinki czasu są zabarwione wartościami zarówno dodatnimi, jak i ujemnymi, czyli pewne epoki są postrzegane jako „nieważne” lub „ważne” dla dziejów albo też oceniane negatywnie bądź pozytywnie. Czas historyczny ma zawsze „przeszłość”, „teraźniejszość” i „przyszłość”, a także na bazie przeszłości można przewidywać przyszłość;
- b) ze struktury przestrzennej doktryny wyrażającej świadomość historyczną, czyli zasięgu tej świadomości historycznej, a zatem o zasięgu światowym, narodowym, kontynentalnym, przestrzenno-wyznaniowym, lokalnym i innym;
- c) z kategorii socjologicznej świadomości historycznej, czyli z układu konkretnych systemów obrazu świata społecznego i jego mechanizmów, a więc z podmiotów takich jak opatrność, władza, kościół, państwo, naród, lud, cywilizacja, ludzkość; z przedmiotów, czyli badań historycznych poświęconych konkretnemu królowi, władzy, ludowi, narodowi itp.; umiejscowienia danego podmiotu, czyli stosunku narodu lub państwa do innych narodów lub państw; źródeł i rodzajów aktywności społecznej, czyli wpływu opatrności, wielkich ludzi na historię, wybranych narodów, pracy, natchnienia, myśli; ponadto koncepcji więzi społecznej, czyli jej pochodzenia, trwałości, źródeł integracji i dezintegracji, jej hierarchii, a także źródeł dynamiki i przemian społecznych, czyli kwestii przemian kulturowych, społecznych, politycznych itp.

Określenie „świadomość historyczna” ma z tych powodów charakter wartościujący, gdyż często nie można się odnieść do zjawisk z obszaru wiedzy o przeszłości, warunkowanej społecznie i kulturowo, gdyż historycy, gromadząc wiedzę o przeszłości zgodnie z regułami naukowymi, mogą pomijać niektóre fakty z powodów społeczno-politycznych, stronniczości, przekonań, co powoduje, że wiedza ta może być niepełna lub jednostronna. Z kolei socjolodzy badają to, co ludzie uważają za dane zjawisko społeczne, historyczne czy tradycję, chociaż tak zbudowana wiedza może mieć charakter niepełny.

Jak pisze Paweł Ciołkiewicz o badaniach nad tą problematyką:

udział historyków w tych dyskusjach może być analizowany w kategoriach uwarunkowania czy też interesów, które nie zawsze da się sprowadzić do uniwersalnego i bezstronnego dążenia do poszerzenia wiedzy oraz rozwoju nauki. Warto zatem postawić pytanie, na ile dzisiaj możliwe jest uczynienie zadość temu roszczeniu do bezstronności, które wysuwa historia, chcąc odróżnić się od pamięci zbiorowej. (...) Rozważenia wymaga kwestia charakteru wiedzy historycznej oraz sposobów uprawiania historii jako nauki (Ciołkiewicz 2012: 21–22).

Według Niny Assorodobraj-Kuli w ujęciu socjologicznym

badania nad społeczną świadomością historyczną wymagają sprecyzowania paru założeń badawczych. Trudność polega na tym, że badaniami musi być objęty wyodrębniony element kulturowy z najrozmaitszych kultur na ogromnej przestrzeni czasu. Jednocześnie ów wyodrębniony element kulturowy konkretyzuje się w bardzo różnych przejawach, składają się nań rozbudowane doktryny zarówno typu historyzoficznego, jak i syntezy historyczne. (...) Trudnością, i to niemałą, jest samo wyodrębnienie przedmiotu i stwierdzenie, w jakich manifestacjach życia społecznego występują treści historyczne (Assorodobraj-Kula 1995: 854).

Łącząc oba stanowiska, Kazimierz Dobrowolski pisze:

proces przeobrażeń podłoża historycznego jako siły oddziałującej na bieżące życie dokonuje się dwoma podstawowymi torami: w sposób samoczynny, spontaniczny lub w sposób świadomy, zorganizowany, zarówno przez różnorodne kategorie władz państwowych, samorządowych, centralnych, regionalnych, jak też przez akcje społeczne podejmowane ze strony stronnictw, zrzeszeń, instytucji społecznych (Dobrowolski 1995: 764).

Wszelkie zatem badania nad świadomością historyczną muszą uwzględniać zarówno punkt widzenia historyków, jak i socjologów. Piotr Bujak wskazuje, że

obraz polskiej historii w publicznych dyskusjach i społecznej świadomości diametralnie zmienia się na przestrzeni ostatnich 20 lat. Powodowane jest to głównie współczesnymi wydarzeniami, które dotyczą nie tyle zamkniętej przeszłości, co współczesnych Polaków, poddawanych nieustannej presji polityki, środków masowego przekazu czy też zmieniającego się klimatu intelektualnego. Stan ten sugeruje, że historia współcześnie nie jest już tylko domeną historyków. Architektami opinii publicznej w odniesieniu do historii, na skutek jej deprofesjonalizacji, coraz częściej stają się rozmaici amatorzy-pasjonaci, publicyści i politycy. (...) Instrumentalizacja historii w ramach realizowanej polityki w polskim dyskursie nazywa się polityką historyczną. Spory o polską politykę historyczną są dwojakiej natury. Z jednej strony głównie w środowiskach akademickich toczą się ożywione dyskusje na temat tego, czym może ona być, z drugiej natomiast teoretycy, ale także praktycy-politycy toczą debatę na temat jej realnego kształtu. (...) Jednym z poważniejszych zarzutów stawianych przez konserwatystów krytykom polityki historycznej jest to, że środowiska liberalno-lewicowe starają się przeciwstawiać sobie historię bohaterską i krytyczną, szczególnie zaś doceniając tę drugą. Zdaniem myślicieli konserwatywnych potrzeba prowadzenia aktywnej polityki historycznej w Polsce postkomunistycznej jest głęboko uzasadniona (...), co przejawiać się miało w nadmiernym akcentowaniu złych stron polskiej historii kosztem czynów chwalebnych. Zjawisko to, według konserwatystów, prowadziło do kształtowania środowisk inteligenckich z naturalną tendencją do bezrefleksyjnego krytycyzmu. W mniemaniu środowisk konserwatywnych nie tylko czasy PRL, ale także końcówka XX i początek XXI wieku stanowiły okres zaniedbań na kształtowanie stosunku społeczeństwa do Historii (Bujak 2014: 90–92).

Przytoczone opinie pokazują, że świadomość historyczna jest kształtowana społecznie, zarówno przez historyków, jak i socjologów, co pozwala wskazać, że jest kategorią analityczną zarówno historyczną, jak i socjologiczną, ale nie jest proporcjonalna w swej „sile perswazji”, gdyż zależy zarówno od współczesności, w której jest omawiana, od ludzi, którzy inspirują tę problematykę, jak i od podmiotu rozwijającego dane zagadnienie historyczne. Czas omawiania określonych zjawisk historycznych odbywa się w pewnej przestrzeni temporalnej, dlatego to, co w jednym okresie interpretowane jest na „korzyść” danego zjawiska, w innym czasie może być traktowane jako coś negatywnego. Wiąże się z tym cała sfera oddziaływań społecznych, a nawet socjotechnicznych zmierzających do tego, aby narrację o zjawisku zmieniać czy przynajmniej modyfikować. W przypadku osób, które inspirują problematykę, można mówić zarówno o politykach mających potrzebę zmiany danej narracji, jak i przedstawicielach „świata nauki”, którzy wyszukują fakty historyczne do tychczas przemilczane, pomijane czy zafałszowane. Świat polityki kieruje się swoimi kalkulacjami, oczekiwaniami, potrzebami, a świat nauki te oczekiwania polityków albo aprobuje, albo neguje. W kwestii, od czego lub od kogo zależy rozwijanie danego zagadnienia historycznego, istotne jest to, czy prowadzona jest odpowiednia retoryka odnośnie do zjawiska historycznego, co związane jest z tym, jak dane fakty są prezentowane w mediach, jak są nauczane w szkołach i wykładane na uczelni, a też jak funkcjonują w świadomości historycznej jednostki, grupy społecznej czy zbiorowości. I to jest sedno świadomości historycznej jako kategorii naukowej, zarówno historycznej, jak i socjologicznej. Nie ma sensu analizowanie „wyższości” jednego dyskursu nad drugim, bo celem historyków jest zidentyfikowanie zdarzenia historycznego, zaprezentowanie go w literaturze przedmiotu, a celem socjologów – wprowadzenie go do dyskursu społecznego i utrwalenie jako czegoś istotnego, co pozwala na kształtowanie się świadomości historycznej.

Studenci Politechniki Rzeszowskiej o najważniejszych dla Polski wydarzeniach historycznych

Przyjmując, że celem niniejszych badań jest analiza świadomości historycznej respondentów, przygotowano badania sondażowe z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety, realizowanej za pomocą metody audy-

toryjnej. Wykorzystano w tym przypadku technikę badawczą PAPI (*Paper and Pen Personal Interviewing*) (Babbie 2003: 297–300; Krzewińska, Grzeszkiewicz-Radulska 2013: 9–31; Stanisławski 2017: 103–120; Sztabiński, Żmijewska-Jędrzejczyk 2012: 31–63; Tarka 2017: 16–27). Badania przeprowadzono w styczniu i lutym 2018 r. wśród studentów kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej. Ankiety wypełniło 505 osób. Należy zaznaczyć, że niniejsza analiza dotyczy odpowiedzi tylko na jedno pytanie (z kilkunastu zamieszczonych w kwestionariuszu ankiety), ale dokonana została w powiązaniu ze zmiennymi niezależnymi.

Analiza danych osobowych pozwala stwierdzić, że badania objęły 55,4% respondentów w wieku do 22 lat (studia I stopnia – licencjat) i 44,6% – w wieku powyżej 22 lat (studia II stopnia – magisterskie), ponadto 66,3% uczestników stanowiły kobiety, a 33,7% mężczyźni. Zmienna miejsce zamieszkania wskazała 52,3% osób mieszkających w mieście i 46,5% mieszkających na wsi (1,2% nie udzieliło odpowiedzi), a zmienna wykształcenie „głowy rodziny” określiła 1,2% respondentów deklarujących, że ich rodzice mają wykształcenie podstawowe, 21,0% – zasadnicze zawodowe, 41,2% – średnie, 34,9% – wyższe (1,8% osób nie udzieliło odpowiedzi).

Pytanie badawcze brzmi: które z wydarzeń historycznych z ostatnich 100 lat były najważniejsze dla historii Polski i szczególnie utkwily w świadomości respondentów? Hipoteza badawcza brzmi: ankietowani są zdania, że wśród najważniejszych wydarzeń historycznych w ciągu ostatnich 100 lat są te, które wiążą się z odzyskaniem niepodległości Polski w 1918 r. (badania realizowano w roku 2018), jak i te, które miały wpływ na to, jak kształtuje się współczesna Polska.

Aby odpowiedzieć na postawione pytanie badawcze, zapytano respondentów, które z wydarzeń historycznych z ostatnich 100 lat były najważniejsze dla historii Polski i utkwily szczególnie w świadomości osób badanych. Respondenci mogli wskazać trzy wydarzenia i uszeregować je od 1 do 3 (1 jako wydarzenie najważniejsze, 3 jako najmniej ważne). Należy przy tym zaznaczyć, że spośród setek wydarzeń historycznych, które dokonały się w latach 1918–2018, do kwestionariusza wybrano tylko czternaście, a wśród nich takie, które miały przełomowe znaczenie dla historii Polski, jak i znaczące, chociaż nie przełomowe. Oczywiście dyskusyjna może być kwestia, dlaczego te, a nie inne wydarzenia zostały umieszczone w kwestionariuszu ankiety, ale z uwagi na to, że badania nie miały charakteru testu z zakresu wiedzy historycznej,

tylko miały odpowiedzieć na zadane pytanie badawcze, pozostawiono je w takim kształcie.

Wśród wydarzeń historycznych, które zaistniały w ciągu ostatniego wieku, wybrano tylko 14 i zaprezentowano w kolejności chronologicznej, czyli od 1918 do 1993 r., a w tym: a) odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r., które zostało wybrane przez 379 osób, czyli przez 75,0% badanej populacji (łącznie wszystkich wskazań, bez względu na miejsce jego uszeregowania – dotyczy to także pozostałych wydarzeń), b) cud nad Wisłą w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r., wybrany przez 90 osób, czyli przez 17,8% badanej populacji, c) zamach majowy w 1926 r., wybrany przez 18 osób, czyli przez 3,6% badanej populacji, d) kampania wrześniowa 1939 r., wybrana przez 64 osoby, czyli przez 12,7% respondentów, e) wtargnięcie wojsk radzieckich do Polski 17 września 1939 r., wybrane przez 70 osób, czyli przez 13,9% badanej populacji, f) mord na polskich oficerach w Katyniu, wybrany przez 113 osób, czyli przez 22,4% badanej populacji, g) bitwa o Monte Cassino (II Korpus Wojska Polskiego), wybrana przez 30 osób, czyli przez 5,9% badanej populacji, h) bitwa pod Falaise (1 Dywizja Pancerna gen. Stanisława Maczka), wybrana przez 7 osób, czyli przez 1,4% badanej populacji, i) powstanie warszawskie 1944, wybrane przez 183 osoby, czyli przez 36,2% badanej populacji, j) udział I Armii Wojska Polskiego w zdobyciu Berlina w maju 1945 r., wybrany przez 20 osób, czyli przez 4,0% badanej populacji, k) lot w kosmos Mirosława Hermaszewskiego w 1978 r., wybrany przez 11 osób, czyli przez 2,2% badanej populacji, l) wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r., wybrane przez 92 osoby, czyli przez 18,2% badanej populacji, m) upadek systemu komunistycznego w 1989 r., wybrany przez 283 osoby, czyli przez 56,0% badanej populacji, n) wyjście z Polski ostatnich jednostek wojsk radzieckich w 1993 r., wybrane przez 62 osoby, czyli przez 12,3% badanej populacji.

Z całego spectrum wydarzeń historycznych w XX w. respondenci wybrali w zasadzie tylko te, które były przełomowe dla historii Polski. Ale z drugiej strony istotne jest także i to, że dla sporej liczby respondentów wiele wydarzeń historycznych jest mało znanych, dlatego też nie funkcjonują one w ich świadomości.

Aby dokładnie zaprezentować pokazane wyżej dane, w tabeli 1 zaprezentowano wydarzenia historyczne z podziałem na pozycję w rankingu wydarzeń historycznych.

Tabela 1. Pozycja w rankingu wydarzeń historycznych, ułożonych w kolejności najwyższych wskaźników na miejscu 1, w opiniach respondentów (analizę danych należy rozpatrywać poziomu i wówczas sumują się do 100%)

Table 1. The ranking of historical events in the opinion of the respondents

Wydarzenie historyczne	Pozycja w rankingu wydarzeń historycznych						Brak wskazań	
	1		2		3			
	N	%	N	%	N	%		
Uzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r.	295	58,4	39	7,7	45	8,9	126	25,0
Upadek systemu komunistycznego w 1989 r.	48	9,5	107	21,2	128	25,3	222	44,0
Powstanie warszawskie 1944	27	5,3	96	19,0	60	11,9	322	63,8
Mord na polskich oficerach w Katyniu	24	4,8	46	9,1	43	8,5	392	77,6
Wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.	14	2,8	35	6,9	43	8,5	413	81,8
Cud nad Wisłą w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r.	22	4,4	46	9,1	22	4,4	415	82,2
Wtargnięcie wojsk radzieckich do Polski 17 września 1939 r.	14	2,8	32	6,3	24	4,8	435	86,1
Kampania wrześniowa 1939 r.	14	2,8	31	6,1	19	3,8	441	87,3
Wyjście z Polski ostatnich jednostek wojsk radzieckich w 1993 r.	7	1,4	7	1,4	48	9,5	443	87,7
Bitwa o Monte Cassino (II Korpus Wojska Polskiego)	4	0,8	18	3,6	8	1,6	475	94,1
Udział I Armii Wojska Polskiego w zdobyciu Berlina w maju 1945 r.	4	0,8	11	2,2	5	1,0	485	96,0
Zamach majowy w 1926 r.	3	0,6	4	0,8	11	2,2	487	96,4
Lot w kosmos Mirosława Hermaszewskiego w 1978 r.	0	0,0	2	0,4	9	1,8	494	97,8
Bitwa pod Falaise (1 Dywizja Pancerna gen. S. Maczka)	0	0,0	3	0,6	4	0,8	498	98,6

Źródło: opracowanie własne.

Z analizy danych wynika, że najczęściej wybieranym przez osoby badane wydarzeniem historycznych jest odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r., na które wskazało aż 75,0% respondentów, w tym aż 58,4% na pierwszym miejscu. Wydarzenie to bardzo mocno zaznacza się zatem w świadomości osób badanych, chociaż nie można wykluczyć, że ta wysoka pozycja uwarunkowana jest szeroką kampanią medialną związaną z obchodami 100-lecia odzyskania niepodległości przez Polskę. Kolejnym ważnym wydarzeniem, na które zwracają uwagę respondenci, jest upadek systemu komunistycznego w Polsce w roku 1989, wskazało na nie aż 56,0% osób badanych, w tym 9,5% na pierwszym miejscu. Następnym w rankingu wydarzeniem historycznym istniejącym w świadomości respondentów jest powstanie warszawskie w 1944 r., na które wskazało 36,2% osób badanych, w tym 5,3% na pierwszym miejscu. Pozostałe wydarzenia są wskazywane przez mniejszą liczbę respondentów. Zabójstwo polskich oficerów w Katyniu wybrało 22,4% osób badanych, w tym 4,8% na pierwszym miejscu. Na wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. wskazało 18,2% osób badanych, w tym 2,8% na pierwszym miejscu. Na cud nad Wisłą w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. wskazało 17,8% osób badanych, w tym 4,4% na pierwszym miejscu. Wtargnięcie wojsk radzieckich do Polski 17 września 1939 r. wybrało 13,9% osób badanych, w tym 2,8% na pierwszym miejscu; kampanię wrześniową 1939 r. – 12,7% osób badanych, w tym 2,8% na pierwszym miejscu; wyjście z Polski ostatnich jednostek wojsk radzieckich w 1993 r. – 12,3% osób badanych, w tym 1,4% na pierwszym miejscu; bitwę o Monte Cassino (II Korpus Wojska Polskiego) – 5,9% osób badanych, w tym 0,8% na pierwszym miejscu. Na udział I Armii Wojska Polskiego w zdobyciu Berlina w maju 1945 r. wskazało 4,0% osób badanych, w tym 0,8% na pierwszym miejscu; na zamach majowy w 1926 r. – 3,6% osób badanych, w tym 0,6% na pierwszym miejscu; na lot w kosmos Mirosława Hermaszewskiego w 1978 r. – 3,2% osób badanych, nikt na pierwszym miejscu. Na bitwę pod Falaise (1 Dywizja Pancerna Gen. S. Maczka) wskazuje 1,4% osób badanych, nikt na pierwszym miejscu. Znamienne jest to, że dwa wydarzenia historyczne, jakimi są lot w kosmos Mirosława Hermaszewskiego w 1978 r. oraz bitwa pod Falaise w 1944 r., w rankingu wydarzeń historycznych nie zostały ani raz wskazane na pierwszym miejscu.

Kolejnym zagadnieniem poruszonym w analizie wyników badań jest to, w jaki sposób zmienne niezależne (którymi są wiek, płeć, miejsce zamieszkania i wykształcenie „głowy rodziny”) wpływają na świadomość historyczną badanej populacji. Analiza szczegółowa polega na zestawieniu rozkładów procentowych odpowiedzi w po-

równyiwanych grupach i ocenie istotności różnic pomiędzy nimi za pomocą odpowiedniego testu statystycznego (Sokołowski 2010: 25–60; Francuz, Mackiewicz 2007: 245–275), którym jest test niezależności chi-kwadrat (Aczel 2000: 757–766; Hydzik, Sobolewski 2007: 89).

W pierwszej kolejności dokonano analizy danych w rankingu wydarzeń historycznych w zależności od wieku osób badanych. Ilustruje to tabela 2.

Tabela 2. Ranking wydarzeń historycznych a wiek osób badanych (istotność statystyczną oznaczono: ** $p < 0,01$) (wydarzenia ułożone chronologicznie, w których zsumowano pozycje w rankingu, a następnie obliczono średnią dla każdej kategorii wiekowej, rozpatrywanej poziomo)

Table 2. The ranking of historical events and the age of the subjects (statistically significant: ** $p < 0.01$)

Najważniejsze wydarzenia historyczne	Wiek				p
	do 22 lat		powyżej 22 lat		
	N	%	N	%	
Odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r.	207	73,9	172	76,4	0,5161
Cud nad Wisłą w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r.	47	16,8	43	19,1	0,4973
Zamach majowy w 1926 r.	8	2,9	10	4,4	0,3389
Kampania wrześniowa 1939 r.	35	12,5	29	12,9	0,8961
Wtargnięcie wojsk radzieckich do Polski 17 września 1939 r.	35	12,5	35	15,6	0,3233
Zabójstwo polskich oficerów w Katyniu	69	24,6	44	19,6	0,1728
Bitwa o Monte Cassino (II Korpus Wojska Polskiego)	18	6,4	12	5,3	0,6048
Bitwa pod Falaise (1 Dywizja Pancerna gen. S. Maczka)	6	2,1	1	0,4	0,1047
Powstanie warszawskie 1944	110	39,3	73	32,4	0,1119
Udział I Armii Wojska Polskiego w zdobyciu Berlina w maju 1945 r.	11	3,9	9	4,0	0,9674
Lot w kosmos Mirosława Hermaszewskiego w 1978 r.	7	2,5	4	1,8	0,5805
Wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.	39	13,9	53	23,6	0,0053**
Upadek systemu komunistycznego w 1989 r.	150	53,6	133	59,1	0,2125
Wyjście z Polski ostatnich jednostek wojsk radzieckich w 1993 r.	41	14,6	21	9,3	0,0708

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych pozwala stwierdzić, że tylko jedno wydarzenie historyczne, jakim jest wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia

1981 r., zaznacza się jako mające istotność statystyczną ($p = 0,0053$), wyliczoną za pomocą prawdopodobieństwa testowego (p) i współczynnika kontyngencji Pearsona (C) (Luszniewicz, Słaby 2008: 271–303)¹³. Należy tutaj zaznaczyć, że w analizie statystycznej nie dokonuje się oglądu „wzrokowego” zamieszczonych danych i nie wyciąga się wniosków statystycznych na podstawie indywidualnych przekonań, tylko wykorzystując metodę analizy statystycznej STATISTICA, dokonuje się analizy wyliczanych danych. W związku z tym w tabeli 2 widnieje tylko jedna sytuacja, która wskazuje na istnienie prawdopodobieństwa testowego oznaczonego znakiem (**). W pozostałych przypadkach brak zależności między zmiennymi, czyli zależności nie istnieją (a w omawianej tabeli – jak i w następnych – występuje to w większości przypadków). Widać zatem, że respondenci w wieku powyżej 22 lat w większym zakresie niż respondenci w wieku do 22 lat są zdania, że wydarzenie to jest dla nich historycznie ważne, a różnica między odpowiedziami wynosi 10%. Oznacza to, że respondenci starsi częściej niż studenci młodsi uważają, że zjawisko to jest znaczącym wydarzeniem historycznym w ciągu ostatniego wieku i zaznacza się w ich świadomości historycznej. W pozostałych przypadkach zależności nie występują.

Kolejna analiza związana jest z płcią osób badanych. Wyniki ilustruje tabela 3.

¹³ Nie wnikając głębiej w zagadnienia analizy statystycznej, warto zaznaczyć, że testy statystyczne służą do oceny, czy zależności i relacje zaobserwowane w badanej próbie są efektem ogólniejszych prawidłowości panujących w całej populacji, czy tylko przypadkowym rezultatem. Wynikiem testu statystycznego jest prawdopodobieństwo testowe (p), którego niskie wartości świadczą o istotności statystycznej danej zależności. Przyjmuje się następujące reguły analizy: a) gdy $p \geq 0,05$, to brak zależności między zmiennymi, czyli zależność nie istnieje, b) gdy $p < 0,05$, to istnieje statystycznie istotna słaba zależność (oznaczona *), c) gdy $p < 0,01$, to istnieje statystycznie istotna średnia zależność (**), d) gdy $p < 0,001$, to istnieje statystycznie istotna wysoka zależność (***). Siła związku wyliczana jest za pomocą współczynnika kontyngencji Pearsona (C-Pearsona), czyli miary oceny związku między dwoma zmiennymi w przypadku, gdy dane te są przedstawione w postaci tablicy kontyngencji. Współczynnik ten przyjmuje wartości w przedziale od 0 do 1. Jeśli jego wartość jest bliska 0, to oznacza, że cechy są niezależne, a w konsekwencji są nieskorelowane. Wartość bliska 1 oznacza zależność funkcyjną. A zatem, jeśli $p \geq 0,05$, to oznacza, że C-Pearsona jest bliskie 0, czyli zależność nie istnieje. Z kolei, gdy $p < 0,05$ lub $p < 0,01$ lub $p < 0,001$, to wartość C-Pearsona zbliża się do 1, czyli zależność istnieje.

Tabela 3. Ranking wydarzeń historycznych a płeć respondentów
(istotność statystyczną oznaczono: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,001$)**
(ułożone chronologicznie, w których zsumowano pozycje w rankingu, a następnie
obliczono średnią dla każdej kategorii płci, rozpatrywanej poziomo)

Table 3. The ranking of historical events and the sex of responders
 (statistically significant: * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$)

Najważniejsze wydarzenia historyczne	Płeć				p
	kobieta		mężczyzna		
	N	%	N	%	
Odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r.	251	74,9	128	75,3	0,9279
Cud nad Wisłą w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r.	41	12,2	49	28,8	0,0000***
Zamach majowy w 1926 r.	12	3,6	6	3,5	0,9759
Kampania wrześniowa 1939 r.	30	9,0	34	20,0	0,0004***
Wtargnięcie wojsk radzieckich do Polski 17 września 1939 r.	50	14,9	20	11,8	0,3314
Zabójstwo polskich oficerów w Katyniu	87	26,0	26	15,3	0,0065**
Bitwa o Monte Cassino (II Korpus Wojska Polskiego)	19	5,7	11	6,5	0,7197
Bitwa pod Falaise (1 Dywizja Pancerna gen. S. Maczka)	5	1,5	2	1,2	0,7741
Powstanie warszawskie 1944	134	40,0	49	28,8	0,0135*
Udział I Armii Wojska Polskiego w zdobyciu Berlina w maju 1945 r.	14	4,2	6	3,5	0,7235
Lot w kosmos Mirosława Hermaszewskiego w 1978 r.	6	1,8	5	2,9	0,4028
Wprowadzenie stanu wojennego w dniu 13 grudnia 1981 r.	69	20,6	23	13,5	0,0518
Upadek systemu komunistycznego w 1989 r.	183	54,6	100	58,8	0,3692
Wyjście z Polski ostatnich jednostek wojsk radzieckich w 1993 r.	42	12,5	20	11,8	0,8026

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych wskazuje, że w większości przypadków zależności między zmienną niezależną a zmiennymi zależnymi nie występują. Można jednak zwrócić uwagę, że mężczyźni są zdania, że takie wydarzenia historyczne jak: „cud nad Wisłą” w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. ($p = 0,0000$), a także kampania wrześniowa 1939 r. ($p = 0,0004$) są szczególnie ważne w historii ostatnich 100 lat. Oznacza to, że mężczyźni w większym zakresie niż kobiety są zdania, że wydarzenia te są dla nich historycznie ważne, a różnica między odpowiedziami wynosi 14% i 11%. A zatem te dwa wydarzenia historyczne są znaczące i silnie odcisnęły się w ich świadomości historycznej. Z kolei według kobiet ważne są takie wydarzenia historyczne jak: mord na polskich oficerach w Katyniu ($p = 0,0065$) oraz powstanie warszawskie 1944 ($p = 0,0135$), co oznacza, że kobiety w większym zakresie niż mężczyźni są zdania, że wydarzenia te są dla nich historycznie ważne (11% i 12%) i istotnie znaczą się w ich świadomości historycznej.

Następna analiza związana jest z miejscem zamieszkania respondentów. Wyniki prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Ranking wydarzeń historycznych a miejsce zamieszkania respondentów (istotność statystyczną oznaczono: * $p < 0,05$) (ułożone chronologicznie, w których zsumowano pozycje w rankingu, a następnie obliczono średnią dla każdej kategorii miejsca zamieszkania, rozpatrywanej poziomo)

Table 4. The ranking of historical events and place of residence (statistically significant: $p < 0.05$)

Najważniejsze wydarzenia historyczne	Miejsce zamieszkania				p
	miasto		wieś		
	N	%	N	%	
Odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r.	191	72,3	185	78,7	0,0991
Cud nad Wisłą w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r.	50	18,9	38	16,2	0,4178
Zamach majowy w 1926 r.	12	4,5	6	2,6	0,2335
Kampania wrześniowa 1939 r.	36	13,6	26	11,1	0,3845
Wtargnięcie wojsk radzieckich do Polski 17 września 1939 r.	35	13,3	34	14,5	0,6958
Zabójstwo polskich oficerów w Katyniu	48	18,2	65	27,7	0,0116*
Bitwa o Monte Cassino (II Korpus Wojska Polskiego)	20	7,6	10	4,3	0,1194
Bitwa pod Falaise (1 Dywizja Pancerna gen. S. Maczka)	5	1,9	2	0,9	0,3228
Powstanie warszawskie 1944	94	35,6	86	36,6	0,8183
Udział I Armii Wojska Polskiego w zdobyciu Berlina w maju 1945 r.	15	5,7	5	2,1	0,0433*
Lot w kosmos Mirosława Hermaszewskiego w 1978 r.	5	1,9	6	2,6	0,6166
Wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.	43	16,3	48	20,4	0,2322
Upadek systemu komunistycznego w 1989 r.	152	57,6	128	54,5	0,4850
Wyjście z Polski ostatnich jednostek wojsk radzieckich w 1993 r.	40	15,2	22	9,4	0,0503

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych wskazuje, że w większości przypadków zależności między zmienną niezależną a zmiennymi zależnymi nie występują. Ale dla osób mieszkających na wsi zabójstwo polskich oficerów w Katyniu jest szczególnie ważne w historii ostatnich 100 lat ($p = 0,0116$), czyli respondenci mieszkający na wsi w większym zakresie niż mieszkańcy miast są zdania, że wydarzenie to jest dla nich historycznie ważne, a różnica między odpowiedziami wynosi 9,5% i zaznacza się w ich świadomości historycznej. W przypadku mieszkańców miast udział I Armii Wojska Polskiego w zdobyciu Berlina w maju 1945 r. jest szczególnie ważny w historii ($p = 0,0433$), co oznacza, że osoby takie w większym zakresie od mieszkańców wsi są zdania, że wydarzenie to

jest dla nich historycznie ważne, a różnica między odpowiedziami wynosi 3,6% i zaznacza się w ich świadomości historycznej.

Ostatnia analiza związana jest z wykształceniem „głowy rodziny”, wyniki ilustruje tabela 5.

Tabela 5. Ranking wydarzeń historycznych a wykształcenie „głowy rodziny”
(z uwagi na zbyt małą liczebność osób, których „głowa rodziny” ma wykształcenie podstawowe (6), zostały one włączone do grupy osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym) (ułożone chronologiczne, w których zsumowano pozycje w rankingu, a następnie obliczono średnią dla każdej kategorii wykształcenie „głowy rodziny”, rozpatrywanej poziomo)

Table 5. The ranking of historical events and the level of education of the “head of the family” (as the number of “family heads” declaring a primary education (6 people) is too small, it has been included within the group who have a vocational education)

Najważniejsze wydarzenia historyczne	Wykształcenie „głowy rodziny”						p
	zawodowe		średnie		wyższe		
	N	%	N	%	N	%	
Uzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r.	86	76,8	165	79,3	124	70,5	0,1238
Cud nad Wisłą w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r.	19	17,0	32	15,4	39	22,2	0,2142
Zamach majowy w 1926 r.	5	4,5	6	2,9	7	4,0	0,7356
Kampania wrześniowa 1939 r.	11	9,8	29	13,9	23	13,1	0,5633
Wtargnięcie wojsk radzieckich do Polski 17 września 1939 r.	17	15,2	28	13,5	24	13,6	0,9065
Zabójstwo polskich oficerów w Katyniu	28	25,0	50	24,0	35	19,9	0,5120
Bitwa o Monte Cassino (II Korpus Wojska Polskiego)	5	4,5	9	4,3	16	9,1	0,1083
Bitwa pod Falaise (1 Dywizja Pancerna gen. S. Maczka)	3	2,7	3	1,4	1	0,6	0,3340
Powstanie warszawskie 1944	42	37,5	75	36,1	63	35,8	0,9539
Udział I Armii Wojska Polskiego w zdobyciu Berlina w maju 1945 r.	3	2,7	7	3,4	10	5,7	0,3666
Lot w kosmos Mirosława Hermaszewskiego w 1978 r.	2	1,8	2	1,0	7	4,0	0,1273
Wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.	24	21,4	40	19,2	26	14,8	0,3126
Upadek systemu komunistycznego w 1989 r.	66	58,9	116	55,8	99	56,3	0,8547
Wyjście z Polski ostatnich jednostek wojsk radzieckich w 1993 r.	7	6,3	27	13,0	27	15,3	0,0672

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie zaprezentowanych danych widać, że w żadnym przypadku nie występują zależności między zmiennymi. A zatem bez względu na wykształcenie „głowy rodziny” żadne z wymienionych wydarzeń nie jest traktowane jako szczególnie ważne, chociaż dostrzec można, że takie wydarzenia historyczne, jak odzyskanie niepodległości przez Pol-

skę w 1918 r., upadek systemu komunistycznego w 1989 r., czy powstanie warszawskie mają wyższe odsetki wskazań odpowiedzi, co może przemawiać za ich wyższą doniosłością w świadomości historycznej respondentów.

Zakończenie i wnioski końcowe

Podsumowując niniejszą analizę, należy stwierdzić, że zagadnienia świadomości historycznej nie są łatwe do naukowego zoperacjonalizowania. Z uwagi na różnorodność koncepcji naukowych w tej kwestii (a w przypadku prezentowanego opracowania ujmowanie z punktu widzenia historii i socjologii) zagadnienie to nie jest jednoznaczne, tylko coraz bardziej komplikujące się w związku ze zmieniającą się polityką historyczną państwa. Wprawdzie na gruncie historii świadomość historyczna jest rozpatrywana przez spore grono naukowców już od dłuższego czasu (przywoływanych jako przykładowe w opracowaniu), niemniej jednak ciągle nie ma ostatecznej, jednoznacznej i obiektywnej definicji. Jeszcze inaczej pojęcie świadomości historycznej jest rozpatrywane na gruncie socjologii, tam w jego zakres wchodzi nie tylko określone wydarzenia historyczne, ale także ich postrzeganie, a też czynniki emocjonalnego postrzegania przeszłości (czyli ocennego odnoszenia się do zjawisk historycznych jako czegoś ważnego lub nieważnego), jak i czynnik przestrzenny, czyli zasięg danego wydarzenia (w tym przypadku krajowego), a też czynnik kulturowy, czyli obraz świata na bazie przeszłości, analizowany w teraźniejszości, ale wpływający na przyszłość. Dlatego też przy uwzględnieniu tylko tych dwóch ujęć kategoryzacyjnych, wpływających zarówno z historii, jak i z socjologii (nie uwzględniając kwestii polityki historycznej państwa) operacjonalizacja pojęcia „świadomość historyczna” ma zazwyczaj charakter wartościujący, gdyż jeśli historyk gromadzi wiedzę o przeszłości, to robi to zgodnie z aktualnymi regułami naukowymi, pomijając niektóre fakty z powodów kulturowych, społeczno-politycznych czy nawet indywidualnych, przez co wiedza o danych zjawiskach może być niepełna lub jednostronna. Ale także socjolog, badając świadomość historyczną, musi brać pod uwagę to, czy dane zjawisko historyczne „mieści się” w danej tradycji społecznej, kulturowej, politycznej, obyczajowej, a także czy sami ludzie uważają dane zjawisko historyczne za istotne lub nieistotne dla danego społeczeństwa.

Badania w populacji studentów uczelni wyższej pozwalają stwierdzić, że świadomość historyczna może być postrzegana w trzech wymia-

rach: w wymiarze wertykalnym, który jest określany stosunkiem do przeszłości przez osoby badane, a jego elementem jest postrzeganie przeszłości z historii Polski w ciągu ostatnich 100 lat; także w wymiarze terytorialnym, obejmującym tylko historię Polski, a nie historię powszechną; w wymiarze emocjonalnym, w którym interpretuje się określoną przeszłość, ale z punktu widzenia Polaka, a u źródeł interpretacji leży system przekazywania wiedzy historycznej w procesie edukacji szkolnej, jej przekaz w mediach, zaangażowanie się polityki w interpretację wydarzeń historycznych, a także internalizacja konkretnych treści historycznych przez samych respondentów. I to dopiero tworzy jedną całość, którą nazwać można świadomością historyczną respondentów. Jest to zatem świadomość istnienia danej historii, a więc dziejów z przeszłości, teraźniejszości, a nawet przyszłości w danym społeczeństwie, mająca względną trwałość, prowadząca do tego, że konkretne wydarzenia historyczne wzbudzają określone emocje. Tymi wydarzeniami w badanej populacji są: odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r., upadek systemu komunistycznego w Polsce w roku 1989 czy powstanie warszawskie w 1944 r.

Można także uznać, że hipoteza badawcza wskazująca, że respondenci są zdania, że do najważniejszych wydarzeń historycznych w ciągu ostatnich 100 lat należą te, które wiążą się z odzyskaniem niepodległości Polski w 1918 r., jak i te, które miały wpływ na kształt współczesnej Polski, w zasadzie znalazła potwierdzenie.

Przyjmując, że celem niniejszego opracowania jest analiza świadomości historycznej respondentów, którymi są studenci kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej, a podstawą tej analizy jest zoperacjonalizowane określenie świadomości historycznej w ujęciu Barbary Szackiej, można wskazać, że cel został osiągnięty. Wynika to z tego, że: a) po pierwsze, na kanwie definicji świadomości historycznej w ujęciu Barbary Szackiej respondenci włączają określoną przeszłość do aktualnej świadomości społecznej, będącej sumą wyobrażeń o przeszłości, jak i sposobem myślenia o przeszłości, b) po drugie, mają świadomość linearności czasu, czyli tego, że aktualne postrzeganie przeszłości jest procesem zarówno kształtowania się rozumienia własnej historii, poczucia tego, że dotyczy ona czegoś specyficznego, konkretnego, ale związanego z danym krajem, a także, że jest fragmentem większej całości, jakim jest historia Europy czy nawet świata. Dlatego też wydarzenia historyczne, które wybrali (odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r., upadek systemu komunistycznego w Polsce w roku 1989 czy powstanie warszawskie w 1944 r.) najmocniej zaznaczają się w świadomości osób badanych. Pozostałe wydarzenia są

wskazywane przez mniejszą liczbę respondentów, co nie musi wcale oznaczać, że nie obejmuje ich świadomość historyczna, ale to, że istnieją ograniczenia związane z przyjętą metodą i techniką badawczą.

Na koniec należy zwrócić uwagę na dwa rodzaje wniosków. Pierwsze z nich mają charakter wniosków w znaczeniu węższym, szczegółowym, wynikającym z interpretacji wyników badań, a drugie mają charakter szerszy, ogólny. Wnioski szczegółowe z zaprezentowanych badań wskazują, że:

1. Najmocniej zaznaczającymi się w świadomości osób badanych wydarzeniami historycznymi są: odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r., upadek systemu komunistycznego w Polsce w roku 1989, a także powstanie warszawskie w 1944 r. Pozostałe wydarzenia są wskazywane przez mniejszą liczbę respondentów, co pozwala stwierdzić, że nie funkcjonują one w świadomości historycznej osób badanych tak mocno, jak trzy pierwsze, co nie oznacza także ich całkowitego odrzucenia.
2. Niewiele wydarzeń historycznych istnieje w świadomości historycznej respondentów na tyle mocno, że można mówić o ich istotności statystycznej (bez względu na ich siłę zależności).
3. Analiza danych wskazuje, że w przypadku zmiennej wiek tylko jedno wydarzenie historyczne, jakim jest wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r., ma istotność statystyczną, wybierali je respondenci w wieku powyżej 22 lat i „średnio” zaznaczało się ono w ich świadomości historycznej.
4. W przypadku zmiennej płeć mężczyźni są zdania, że takie wydarzenia historyczne jak: cud nad Wisłą w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r., a także kampania wrześniowa 1939 r. są szczególnie ważne w historii ostatnich 100 lat. Z kolei według kobiet ważne są takie wydarzenia historyczne jak: mord na polskich oficerach w Katyniu oraz powstanie warszawskie 1944.
5. W przypadku zmiennej miejsce zamieszkania osoby mieszkające na wsi za szczególnie ważne w historii ostatnich 100 lat uznają zabójstwo polskich oficerów w Katyniu, a mieszkańcy miast – udział I Armii Wojska Polskiego w zdobyciu Berlina w maju 1945 r.
6. W przypadku zmiennej wykształcenie „głowy rodziny” wszystkie wymienione wydarzenia nie są traktowane jako istotne statystycznie w świadomości historycznej respondentów.

Jako wnioski ogólne można przyjąć, że:

1. Z uwagi na niejednoznaczność pojęcia „świadomość historyczna” na gruncie historii i socjologii, a też jej ciągłe ewoluowanie należy powtórzyć badania i zweryfikować je w stosunku do badań aktualnych, pro-

wadząc je w tej samej populacji, dokonując analizy metodą „na osi czasu”, czyli w takiej samej populacji, chociaż wśród innych osób (studentów kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej) w celu porównania danych. Podobną analizę należy przeprowadzić w odniesieniu do pokoleniowo najstarszej części społeczeństwa (np. słuchaczy uniwersytetu III wieku) i dokonać analizy porównawczej.

2. Badania dotyczące świadomości historycznej pokazują, jak ważnym elementem konwergencji historii i socjologii jest głębsza analiza na pograniczu obu nauk. Związane jest to z tym, że socjologia wraz z jej metodologią badań stanowi ten rodzaj podejścia badawczego, który pozwala we względnie wysokim stopniu uchwycić wskazaną interdyscyplinarność. To także postulat wskazujący, że socjologia jako nauka może syntetyzować różne zjawiska społeczne (w tym także świadomość historyczną), a też że badania na pograniczu historii i socjologii są trafnym rozstrzygnięciem metodologicznym, tym bardziej że socjologia może tworzyć takie możliwości badawcze i posługiwać się takim aparatem pojęciowym, który umożliwia badanie wielu aspektów związanych z czynnikami temporalnymi. Oczywiście jest to propozycja autorska, ale możliwa do realizacji po to, aby osiągnąć cele naukowe, tym bardziej że subdyscyplina socjologiczna zwana socjologią historyczną istnieje w nauce już od kilkudziesięciu lat.

Literatura

- Aczel A.D., 2000, *Statystyka w zarządzaniu*, PWN, Warszawa.
- Assorodobraj-Kula N., 1995, *Założenia badawcze* [w:] *Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*, red. J. Szacki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Babbie E., 2003, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bartkiewicz K., 1981, *Obraz dziejów ojczystych w świadomości Polaków doby Oświecenia* [w:] *Świadomość historyczna Polaków. Problemy i metody badawcze*, red. J. Topolski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Bujak P., 2014, *Polityczne spory o upamiętnienie zbrodni na Wołyniu w polskim parlamencie*, „Pogranicze. Polish Borderland Studies”, t. 2, nr 1.
- Chalmers D., 2010, *Świadomy umysł*, PWN, Warszawa.
- Ciołkiewicz P., 2012, *Pamięć zbiorowa w dyskursie publicznym. Analiza polskiej debaty na temat wypędzeń Niemców po drugiej wojnie światowej*, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa.
- Dobrowolski K., 1995, *Teoria podłoża historycznego* [w:] *Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*, red. J. Szacki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Filipowicz J., 2002, *Pojęcie pamięci społecznej w nauce polskiej*, „Kultura i Historia”, nr 2.
- Francuz P., Mackiewicz R., 2007, *Liczy nie wiedzą skąd pochodzą. Przewodnik po metodologii i statystyce*. Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Grabski A.F., 1981, *O problemach badania struktury i dynamiki świadomości historycznej* [w:] *Świadomość historyczna Polaków. Problemy i metody badawcze*, red. J. Topolski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Handelsman M., 2010, *Historyka*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa (reprint oryginału z 1928 r.).
- Hawranek F., 1974, *Rola świadomości historycznej w procesach integracji* [w:] *Funkcje świadomości historycznej i efekty polityki oświatowej w procesach integracji. Materiały sesji naukowej z 26 V 1972 r.*, Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Heck R., 1978, *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach, Słowacji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Hydzik P., Sobolewski M., 2007, *Komputerowa analiza danych społeczno-gospodarczych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów.
- Karnat-Napieracz A., 2009, *Tożsamość, czyli świadomość redivivus*, Oficyna Wydawnicza AFM i Wydawnictwo Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków.
- Krzewińska A., Grzeszkiewicz-Radulska K., 2013, *Klasyfikacja sondażowych technik otrzymywania materiałów*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 1, vol. 62.
- Kwiatkowski P.T., 2008, *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Luszniewicz A., Słaby T., 2008, *Statystyka z pakietem komputerowym STATISTICA PL. Teoria i zastosowanie*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Maternicki J., 1984, *Historia – kultura historyczna – świadomość historyczna*, „Wiadomości Historyczne”, nr 5–6.
- Moczuk E. (2023; w przygotowaniu), *Bezpieczeństwo historyczne, czyli rzecz o przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Część I*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów.
- Pomorski J., 1985, *O obiegowym i teoretycznym pojmowaniu kategorii „świadomość historyczna”* [w:] *Świadomość historyczna jako przedmiot badań historycznych, socjologicznych i historyczno-dydaktycznych*, red. J. Maternicki, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa.
- Pomorski J., 2017, *Spoglądając w przeszłość. Studia i szkice metahistoryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Robinson W.S., 2009, *Understanding Phenomenal Consciousness*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rosenthal D., 2005, *Consciousness and Mind*, Oxford University Press, Oxford.
- Rulka J., 1979, *Świadomość historyczna młodzieży szkolnej* [w:] *Pamiętnik XII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, red. S.K. Kuczyński, Polskie Towarzystwo Historyczne, Katowice.
- Rulka J., 1984, *Świadomość historyczna młodzieży szkolnej*, „Edukacja Polityczna”, nr 4–5.
- Sokołowski A., 2010, *Estymacja i testowanie hipotez* [w:] *STATISTICA w badaniach naukowych i nauczaniu statystyki*, Wydawnictwo StatSoft Polska, Kraków.
- Stanisławski R., 2017, *Triangulacja technik badawczych w naukach o zarządzaniu*, „Organizacja i Kierowanie”, nr 4 (178).
- Suchoński A., 1989, *Metodologiczne problemy badań nad świadomością historyczną dzieci i młodzieży*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Historia XXIII, z. 198.

- Szacka B., 1977, *Świadomość historyczna. Wnioski z badań empirycznych*, „Studia Socjologiczne”, nr 3(66).
- Szpociński A., 1989, *Przemiany obrazu przeszłości Polski. Analiza słuchowisk historycznych dla szkół podstawowych 1951–1984*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Sztabiński F., Żmijewska-Jędrzejczyk T., 2012, *Mixed Mode Survey Design. Problem efektu techniki*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 1, vol. 61.
- Tarka P., 2017, *Specyfika i komplementarność badań ilościowych i jakościowych*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 3(670).
- Topolski J. (red.), 1994, *Studia nad świadomością historyczną Polaków*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Topolski J. (red.), 1981, *Świadomość historyczna Polaków. Problemy i metody badawcze*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Witek P., 2011, *Doktryna polityki historycznej – czyli „dramat” w kilku aktach*, „Historyka. Studia Metodologiczne”, T. XLI.

The historical awareness of those events most important to Poland of the previous century among university students

Abstract

Historical consciousness is a phenomenon of incorporating the past into the current social consciousness, being the sum of ideas about the past and the way of thinking about it; it also entails awareness of the existence of the past, present and future and a sense of having one's own, unique history, attributed to any given society. This study presents the results of research analyzing the respondents' historical awareness of such historical events of the last century, which are considered the most important for Polish history and have particularly stuck with their consciousness. The research shows that the respondents' historical consciousness is on a rather low level, and the choices of the events from Poland's past are conditioned by the media campaign connected with the anniversary of Poland regaining independence in 1918.

Key words: Historical consciousness, historical awareness, sociological research, history, sociology